

EESTI APOSTLIK-ÕIGEUSU PAGULASKIRIKU VAIMULIKE KIRJAVAHETUS KODUMAAGA JA SELLE KAJASTUMINE EAÕK HÄÄLEKANDJAS JUMALA ABIGA 1950. AASTATEL

Andrei SÕTŠOV

Tartu Ülikooli usuteaduskond, Ülikooli 18, 50090 Tartu, Eesti; andrei.sotsov@mail.ee

On uuritud Eesti õigeusu pagulaskiriku kontaktide olemasolu okupeeritud kodumaaga, iseäranis ikestatud õigeusu kiriku kirikuteenijate ja liikmetega. Samuti on vaadeldud nende kontaktide kajastust EAÕK häälekandjas Jumala Abiga. 1950. aastad tähistavad suhete algust mõlema kiriku ajaloos ja peegeldavad hästi teineteise suhtes kujunevaid seisukohti. Uurimuse põhiküsimused on järgmised: millisesse aega ulatuvad pagulasvaimulike esimesed kirjalikud kontaktid okupeeritud kodumaa vaimulikkonnaga? Millist laadi need kontaktid sel ajal olid? Milline oli mõlema kiriku suhtumine teineteisesse uuritava kirjavahetuse põhjal?

Põhitulemused näitavad, et uuritava ajavahemiku kirjalikud kontaktid võib jagada kahte etappi. Esimesel perioodil – 1954–1956 – olid kontaktid nimetatud kirikute vahel minimaalsed. Esimesed üksikud teated hakkasid kodumaalt välismaailma saabuma 1950. aastate keskel. Mõned kirjad, mis sel ajal välismaale jõudsid, ei andnud samuti suuremat võimalust püsikontaktide loomiseks kodumaaga. Torkab silma selle ajavahemiku Nõukogude riigivõimuorganite suurem kontroll kirjavahetuse üle välismaaga. Teist perioodi EAÕK pagulasvaimulikkonna suhetes Eesti piiskopkonnaga võib piiritleda aastatega 1957–1959. Sel ajal hakkas omavaheline suhtlemine mõlema kiriku liikmekonna vahel enam-vähem püsivaid jooni omandama alates 1957. aastast ja hakkas taas soikuma 1959. aastal. Sel nn sula algusajal muutusid Nõukogude kirjaposti saatmise võimalused välismaale avatumaks ja kodumaal elavatel õigeusklikel avanes võimalus astuda kirjavahetusse Eesti õigeusu pagulasvaimulikega. Seda fakti tõestab hästi EAÕK Los Angelese koguduse preestri Sergius Samoni elavnenu kirjavahetus ikestatud kodumaaga. Pagulusesse saabunud teavet Eesti õigeusu koguduste ja vaimulike kohta peegeldab isa Sergius järjekindlalt EAÕK ametlikus häälekandjas Jumala Abiga. Nimetatud suhted ei saanud olla ametlikku, vaid eraviisilist laadi. Nagu selgub kirjavahetusest, tundsid huvi mõlemad pooled. Kodumaal elavate õigeusuliste sooviks oli kasutada kontakte Välis-Eesti õigeusu kirikuga peamiselt kas materiaalse abi (riided, kirjandus jms) saamise või paguluses elavate sugulastega suhtlemise eesmärgil. Paguluses elavad õigeusulised tundsid aga eeskätt muret okupeeritud kodumaa kaasusuliste eluolu ja õigusliku seisundi pärast.

Käesoleva uurimisteema valikut seletaksin esmalt asjaoluga, et seni pole keegi nimetatud temaatikat otseselt ja põhjalikult vaadelnud. Objektivne kirikulugu oli Nõukogude Liidus välistatud, pagulaseestlastele aga allikmaterjali puudumise tõttu võimatu. Artikli esimeseks eesmärgiks on kirjavahetuse abil tõestada Eesti õige-

usu pagulaskiriku kontaktide olemasolu okupeeritud kodumaaga, iseäranis ikestatud õigeusu kiriku kirikuteenijate ja liikmetega. Teiseks eesmärgiks on vaadelda nende kontaktide kajastust Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku (EAÕK) häälekandjas Jumala Abiga. Uuritav ajavahemik tähistab suhete algust mõlema kiriku ajaloos ja peegeldab hästi teineteise suhtes kujunevaid seisukohti. Artiklis on välja toodud kõik võimalikud pidepunktid, mis võisid põhjustada omavahelisi kontakte ja mis said hiljem nende kontaktide aluseks Eesti õigeusu pagulaskiriku ja raudse eesriide taga tegutseva ning 1945. aastal loodud Moskva patriarhaadi Tallinna ja Eesti piiskopkonna vahel. Võrdluseks võib siin välja tuua Eesti luterliku kiriku, kus 1960. aastate alguseks õnnestus peapiiskop Jaan Kiivital organiseerida enam-vähem korrapärane usulise ja teoloogilise kirjanduse saatmine Soomest Eestisse. Kui 1950. aastate teisel poolel olid esimesed Eesti Evangeelsele Luterlikule Kirikule (EELK) Soomest postiga saadetud pakid veel väga juhuslikud, siis 1960. aastatel hakkab raamatute saatmine konsistoriumi aadressil, kas turistide kaudu või tavapostiga, omandama enam-vähem organiseeritud iseloomu.¹

Uurimuse esmaseks ja peamiseks allikaks on Eesti Ajalooarhiivis (fond 5355) leiduvad Eesti apostlik-õigeusu pagulaskiriku arhiivimaterjalid. Teise allikana on kasutatud Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu (NSVL) Ministrite Nõukogu (MN) juures asuva Vene Õigeusu Kiriku Nõukogu (VÕKN) Eesti NSV voliniku 1950. aastate dokumentatsiooni, mida leidub nii Eesti Riigiarhiivis (fond R-1961) kui ka Vene Föderatsiooni Riiklikus Arhiivis (fond 6991). Pagulaskiriku sinodi fondist on analüüsitud eeskätt EAÕK Los Angelese koguduse vaimuliku Sergius Samoni² kirjavahetust kodumaal elavate eestlastega 1950. aastate lõpul. Nimetatud kirjavahetus oli sageli kõneaineks isa Sergiuse kirjades piiskop Jürile, kellega ta jätkas tihedat kirjavahetust kuni viimase surmani 1961. aastal. Tema kõige intensiivsem kirjavahetus kodumaaga langes just aastatele 1956–1959, mis tähistavad nn sula ajajärgu algust NSVL-is. Eesti Riigiarhiivis ja Vene Föderatsiooni Riiklikus Arhiivis leiduvad kohaliku VÕKN-i voliniku materjalid aitavad paremini mõista, millistes oludes tegutses 1945. aastal moodustatud Moskva patriarhaadi Eesti piiskopkond ja kuidas selle kirikuamet sai “sula” ajal reageerida välismaa signaalidele. Uurimuse olulise allikana tuleb samuti mainida ülempreester Sergius Samoni poolt toimetatud EAÕK häälekandjat Jumala Abiga. Kõnealusel ajakirjas leiduv rubriik “Teated ikestatud kodumaast” pakub kõige enam huvi, kuna selles resümeeeritakse kogu Eesti piiskopkonnast välismaale saabunud infot, mis jõudis eri

¹ Saard, R. Rõõmustame selle üle... Usulise ja teoloogilise kirjanduse saatmine Soomest Eestisse 1950.–1980. aastatel. – Akadeemia, 2004, 4, 846–850.

² Sergius Samon sündis 3.6.1902 Saaremaal Leisi vallas. A-il 1931–1940 ja 1942–1944 oli EAÕK Pärnu (Ristija) Johannese koguduse preester ja abipraost. 1944. a lõpul emigreerus Saksamaale, sealt 1949. a edasi Ameerika Ühendriikidesse. A-il 1949–1971 oli California osariigi ning teiste Vaikse ookeani poolsete osariikide usuelu korraldaja ja Los Angelese EAÕK koguduse asutaja ning selle preester; 1949–1971 Ameerika Ühendriikide praost; 1950–1993 San Francisco koguduse ja 1952–1971 Adelaide'i koguduse hooldajapreester. 1.9.1968 valiti EAÕK täiskogu poolt kiriku piiskopiks. A-il 1976–1993 oli EAÕK Sinodi liige. A-il 1950–1971 andis Los Angeleses välja EAÕK ajakirja Jumala Abiga ja 1953–1955 ajakirja Noorte Leht. Alates 1.9.1971 erus. Suri 5.9.1993 USA-s Los Angeleses (Papp, D., 2000. Käsikiri A. Sõtšovi isiklikus arhiivis).

teid pidi pagulasvaimulikeni (näiteks piiskop Jürile, ülempreester Sergius Samonile jt). Nimetatud ajakirjaveerg peegeldab ilmekalt ka pagulaskiriku suhtumist Moskva patriarhaadi Eesti piiskopkonda. Kõigis kolmes arhiivis leiduvad allikad ja EAÕK ajakiri Jumala Abiga ongi võimaldanud leida vastused järgmistele põhiküsimustele: millisesse aega ulatuvad pagulasvaimulike esimesed kirjalikud kontaktid okupeeritud kodumaa vaimulikkonnaga? Millist laadi need kontaktid sel ajal olid? Milline oli mõlema kiriku suhtumine teineteisesse uuritava kirjavahetuse põhjal?

ÜKSIKUD KONTAKTID KODUMAAGA AASTAIL 1955–1957

Inglismaa ülempreestri Nigul Hindo ebaõnnestunud katse saada kodumaalt usukirjandust

Üheks teravaks ja lahendust nõudvaks probleemiks, millega pagulusse emigreerunud õigeusu vaimulikkond kokku puutus, oli eestikeelse jumalateenistusliku kirjanduse puudumine. See asjaolu sundis selle kättesaamiseks kodumaalt otsima igasuguseid võimalusi. Järgnevalt on vaadeldud ülempreester Nigul Hindo³ juhtumit, mis näitab, kuidas Eesti piiskop püüdis tollal seda küsimust lahendada.

Septembris 1955 andis Leningradi vaimuliku akadeemia (LVA) professor Nikolai Uspenski Leningradis elavale Eesti piiskopile Romanile peapiiskop Jaan Kiiviti kaudu edasi ülempreester Nigul Hindo Inglismaalt saadud kirja. Nimelt kohtus EELK peapiiskopiga tema ametliku külaskäigu ajal Inglismaale õigeusu pagulasvaimulik N. Hindo, kes palus oma kirja piiskop Romanile edasi anda. Oma 11. juulil 1955 kirjutatud kirjas Inglismaale palus Inglismaa Eesti õigeusu praost piiskop Romani saata talle eestikeelset liturgilist kirjandust, loetledes konkreetseid jumalateenistus- ja talitusraamatuid, Eesti piiskopkonna 1955. aasta kalendrit ja vanemaid Eesti Piiskopkonna Teatajaid. Oma soovi põhjendas Välis-Eesti vaimulik “teadusliku kirjatööga”. N. Hindo kirjale piiskop Roman loomulikult ei vastanud, vaid saatis selle 11. oktoobril 1955 edasi NSVL-i Ministrite Nõukogu juures asuva Vene Õigeusu Kiriku Nõukogu Eesti NSV volinikule Pavel Kapitonovile, kellelt ta küsis täpsemaid juhiseid, mida teha.⁴

³ Nikolai/Nigul Hindo (kuni 1936. a-ni Hindov) sündis 9.5.1897 Võrumaal Kahkva vallas. EAÕK Rápina koguduse preester. 14.8.1944 emigreerus olude sunnil Saksamaale, hiljem Inglismaale. A-il 1948–1970 oli Inglismaa EAÕK koguduse eesnik, 1958. a EAÕK Sinodi liige ja 1961. a selle aseesimees. Oli EAÕK Kultuurifondi esimees. A-il 1950–1951 oli Londoni Eesti Seltsi juhatuse liige ja 1952–1962 selle esimees. Alates 1959. a-st oli Londoni Eesti Maja esimees. Avaldas “Eesti Organisatsioonid Londonis ja mujal Inglismaal 1918–1968” (London, 1971), tegi kaastööd Eesti õigeusu ajakirjades paguluses. Suri 2.9.1970 Londonis (Papp, D., 2000).

⁴ Oma 1955. a 16. juuli kirjas kirjutab peapiiskop Jaan Kiivit: “Ülipühitsetud piiskop Roman. Kõnesoleva kirja andis Londonis minu kätte endine Eesti Ap. õigeusu kiriku preester Nikolai Hindo. Tundsind teda ülikooli ajal, siis oli tema perekonnanimeks Hindov. Ta palus anda seda Sinu kätte. Kirja sain lahtiselt, /.../ palju ei saanud rääkida, teised tulid ja segasid ära. Kuulsin niipalju, et ta käib tööl kusagil vabrikus või ettevõttes. Et mitte aega viita, saadan Sulle selle kirja prof. N. D. Uspenskiga otse edasi ja ühtlasi palun vastu võtta austavad ja südamlikud soovitused minu poolt. /.../ Südamlikult tervitav Teie Jaan Kiivit.” Государственный архив Российской Федерации (GARF), f R-6991, n 1, s 1313, 144.

See asjaolu tekitas VÕKN-is Eesti õigeusu pagulaskiriku vastu suuremat huvi, mille kohta nõuti Eesti NSV volinikult täpsemat teavet. Nii näiteks saatis Pavel Kapitonov 20. detsembril 1955 VÕKN-i esimehele G. Karpovile koopia NSVL-i MN-i juures oleva usukultusajade nõukogu voliniku Aleksander Veiderpassi põhjalikust ja peamiselt ajakirjanduse põhjal koostatud ülevaatest “eesti emigrantlike koguduste olukorra” kohta. Olukirjas käsitleti õigeusu pagulaskiriku meeleolusid pärast metropoliit Aleksandri (Paulus)⁵ surma. Voliniku aruandes mainitakse, et Eesti õigeusu pagulaskiriku ajutiseks peaks oli hetkel Lääne- ning Kesk-Euroopa eksarh (asemik) Tyateira peapiiskop Athenagoras ja nimetatud kiriku ringkonnad asusid “poliitilisel liinil Nõukogude-vastasel rindel”. Nõukogude riigivõim jälgis Eesti pagulaskirikus toimuvat tähelepanelikult, iseäranis VÕKN-i Eesti NSV voliniku valvsa pilgu läbi.⁶

Kirjanduse saatmisega esines hiljem siiski ka vastupidiseid näiteid. Nii näiteks õnnestus Stockholmis elaval EAÕK piiskopil Jüril 1959. aastal saada okupeeritud Eestist kirja teel mõned jumalateenistusraamatud. Oma 29. septembri 1959. aasta kirjas piiskop Jürile väljendas EAÕK Los Angelese koguduse preester Sergius Samon head meelt selle üle, et ülipühitsetud esikarjasel õnnestus saada kodumaalt “vajalikke raamatuid”.⁷

Eruvaimulik Vambola Hiiesalu kojukutsumise katsed 1956. aastal

Eesti piiskopkonna vaimulike kodumaale kojukutsumise ehk repatrieerimise küsimus pärast II maailmasõda oli nii NSVL-i riigivõimu kui ka Vene Õigeusu Kiriku (VÕK) üks olulistest propagandavahenditest, millega taheti kindlustada oma välispoliitilisi positsioone. Nagu näitasid varasemad juhtumid, kandis kojukutsumine osaliselt ka head vilja. Nii näiteks repatrieeriti 1945. aastal Soomest endine EAÕK preester Mihhail Raud. Nagu näitab Mihhail Raua varasem juhtum, olid Nõukogude riikliku julgeoleku pingsa järelevalve all tollal kõik – nii koju naasnud kui ka veel välismaal viibivad “potentsiaalsed” repatriandid.⁸

⁵ Aleksander Paulus sündis 2.2.1872 Pärnumaal Uue-Vändra vallas. 1894. a lõpetas Riia vaimuliku seminari. 1901. a pühitseti diakoniks, seejärel preestriks. Teenis preestrina Kõrgessaares, Karksi-Nuias, Laiusel ja Pärnu Issandamuutmise kirikus. 1920. a toimunud kirikukogul valiti EAÕK kirikupeaks ja 5.12.1920 pühitseti Tallinna ja Eesti ülempiiskopiks. A-il 1923–1953 oli Tallinna ja kogu Eesti metropoliit. 20.9.1944 emigreerus Saksamaale, sealt 1947. a edasi Rootsi, kus asus elama Stockholmi. A-il 1944–1953, kuni oma surmani oli Eesti apostlik-õigeusu pagulaskiriku pea. Metropoliidi residentsiks sai Stockholmi EAÕK Püha Nikolai kirik. Suri 18.10.1953 ja maeti 25.10.1953 Stockholmi Metsakalmistu õigeusu surnuaiale (Papp, D., 2000).

⁶ Выписка из обзора о состоянии эмигрантских церквей Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров Эстонской ССР тов. Вейдерпаса от 10 октября 1955 года за No. 044. GARF, f R-6991, n 1, s 1313, l 52–54.

⁷ Samon EAÕK piiskopile Jürile (Välbe) Los Angeleses juunis 1959. Eesti Ajalooarhiiv (EAA), f 5355, n 1, s 440, l 283.

⁸ Sõtšov, A. Eesti Õigeusu Piiskopkond Stalini ajal aastail 1945–1953. Tartu, TÜ Kirjastus, 2004, 140, 190.

6. juulil 1956 saatis Berliinis asuva NSVL-i Kodu Repatrieerimiskomitee esimees kindralmajor Nikolai Mihhailov Eesti NSV volinikule kirja, milles ta teatas, et komitee on astunud kirjalikku kontakti võõrsil elava Eesti apostlik-õigeusu vaimuliku Vambola Hiiesaluga⁹, kes avaldas soovi tutvuda Eesti õigeusu kiriku eluoluga. Kindralmajor N. Mihhailovi arvates oli komitee kirjavahetus V. Hiiesaluga lootustandev. Selleks, et mõjutada Välis-Eesti vaimulikke tagasipöördumisele, palus N. Mihhailov volinikult P. Kapitonovilt, et mõni Eesti piiskopkonna juhtiv vaimulik saadaks kõnealusele pagulasvaimulikule Eesti piiskopkonna eluolu kiitva kirja.¹⁰ Selleks sai P. Kapitonov Moskvast loa ja sama aasta suve lõpul andis ta Eesti Piiskopkonna Nõukogu (EPN) sekretärile preester Nikolai Koklale korralduse¹¹ kirjutada Eesti piiskopkonna eluolu kiitev kiri, mida viimane tegi 3. septembril 1956.¹²

Eesti Riigiarhiivis leiduva N. Kokla nimetatud kirja dublikaat paistab silma oma tendentslikkuse poolest, kirjeldades V. Hiiesalu Petseri seminari kursusekaaslaste head käekäiku ja "lennulist" karjääri. Vambola Hiiesalu kursusekaaslastest oli üks (Sergius Hints) saanud "suure ja võimsa" Värska koguduse eesnikuks ja Võru praostiks, teine (Valentin Savin) Valga peakiriku eesnikuks ja Valgamaa praostiks. Teiseks rõhutab N. Kokla vanemate õigeusu vaimulike kindlustatust Eesti NSV-s, kellest mitmed (näiteks Joann Randvere, Aleksander Leets, Konstantin Antson ja Vladimir Paivel) saavad "nimetamisväärsel" pensioni. Kolmandaks: piiskopkonna sekretär ei jäta mainimata ka V. Hiiesalu naise sugulaste head elu Eesti NSV-s. Nii näiteks oli V. Hiiesalu naise sugulane Vilemon Talomees ülempreestriks Obinitsa koguduses, kus ta ehitas uue "nägusa ja ruumika" kiriku. Nõukogude võimu poolt tellitud N. Kokla kirja lõpp kiirgab Nõukogude patriotismist ja paa-

⁹ Vladimir Hiiesalu (kuni 1935. a-ni Vambola Schubert) sündis 31.7.1912 Võrumaal Laanemetsa vallas. EAÖK Haanja-Plaani koguduse preester. 3.12.1942 kutsuti Saksa sõjaväkke SS-i Eesti 44. leegioni. Oli sanitaaralal idarindel, sai haavata, oli Inglise sõjavangis Saksamaal (koos preester Dioskor Juurmaga). 1945. a pidas UKlei laagris jumalateenistusi. A-il 1947–1948 oli jumalateenistuste ja piiblitundide korraldaja USA tsooni Aschaffenburgi eesti laagris. 1949. a 19. septembrist oli metropoliit Aleksandri otsusega preestriametis keelu all. 1956. a asus elama San Franciscosse (California). Skandinaavia metropoliidi Pauli otsusega 6.1.1977 sai tagasi preestriameti pidamise õigused. A-il 1979–1981 oli Austraalia EAÖK koguduse preester. Ülempreestri astmes alates 1978. a-st. Läks erru. Avaldas kaastöid õigeusu ajakirjades ja kalendrites. Suri 4.5.1985 Torontos (**Papp, D.**, 2000).

¹⁰ Mihhailov Kapitonovile 6.7.1956 (nr 60756/81). Eesti Riigiarhiiv (ERA), f R-1961, n 1, s 66, l 39.

¹¹ Nikolai Kokla sündis 18.12.1912 diakoni peres Tallinnas. Õppis Tartu ülikooli usuteaduskonnas a-il 1933–1940. 1936. a pühitseti diakoniks ja preestriks. A-il 1945–1983 oli Harju-Lääne praost ja Tallinna Issandamuutmise koguduse eesnik, 1946–1983 Tallinna piiskopkonna valitsuse sekretär. 12.1.1951 sai piiskop Romani sekretäri asetäitjaks eesti asjades. Teenis asetäitjana Angerjas (1946–1947), Arukülas (1946–1951), Mäemõisas ja Väike-Lähtus (1950–1951). 1952. a-st ülempreester. Suri 2.6.1983. Maeti Tallinna Aleksandri (siselinna) kalmistule. – Usk ja Elu, 1983, 3, 29–30.

¹² Kokla Hiiesalule 3.9.1956. ERA, f R-1961, n 1, s 66, l 44–46.

toslikkusest: “/.../ Nagu kõigest järeldada võite, kulgeb kiriku ja usuelu kodumaal rahulikult ja normaalselt. Kõik töötame usinasti oma kohtadel, millele Issanda arm on meid pannud.”¹³

9. septembril 1956 saadab Nikolai Kokla volinik P. Kapitonovile V. Hiiesalu iseloomustuse: “/.../ V. Hiiesalu on isik kummaliste iseärasustega. Oma vaimuliku teenistuse ajal ta oli suureks sõbraks katoliiklastega, baptistidega, kellede palvemajades ta jutlustas. /.../ Iseloomult – ebastabiilne isik, kellel polnud kunagi midagi ühist teiste vaimulikega.”¹⁴ Märkusena tuleb siinjuures öelda, et Nikolai Kokla märkused ei olnud ekslikud. Selleks ajaks ei olnud isa Vambola enam ei Eesti õigeusu vaimulik ega Eesti õigeusu pagulaskiriku liige. Tema vaimuliku pühitsuse tühistas metropoliit Aleksander juba 1949. aastal ja suveks 1956 ühines ta hoopis EELK San Francisco kogudusega, kus temast sai koguduse nõukogu juhtiv peategelane. Nagu selgub Sergius Samoni 1956. aasta 18. augusti kirjast piiskop Jürile (Välbe), oli V. Hiiesalu sellel ajal EAÕK suhtes “väga sallimatu” ja Eesti õigeusu kirikule “ainult häbiks” olnud.¹⁵ Sergei Samoni andmeil tegi endine preester V. Hiiesalu veel 1958. aastal Eesti õigeusu kirikut maha.¹⁶

Siinjuures võib märkida, et kojukutsumise propaganda jätkus täies hoos ka edaspidi. Nii näiteks saatis 14. märtsil 1957 Moskva ja kogu Venemaa patriarh (MVP) Aleksius pöördumise Vene Õigeusu Kiriku “kõigile lastele, kes viibivad paguluses ja väljaspool Ema-kirikut”, üleskutsega naasta NSVL-i. Kõigile kodumaale naasnuile lubas VÕK riiklikku amnestiat, nagu seda nägi ette NSVL-i Ülemnõukogu Presiidiumi 1955. aasta 17. septembri määrus.¹⁷ Repatrieerimist üritati suurendada ka Nõukogude riigipropaganda-alase kirjanduse saatmisega välismaale. Nii näiteks tõhustas 1960. aastal toimunud Eestimaa KP kongressil sõna võtnud I. Kabinin sõnul partei keskkomitee “aruandeperioodil välismaal levitatava valeinformatsiooni ja Nõukogude-vastase laimu paljastamist”. Sagenesid juhtumid, mil kodumaa eestlasi sunniti saatma nõukogude kirjandust oma välismaal asuvatele sugulastele. Okupeeritud Eestis ilmutavaid nõukogude võimu ülistavaid

¹³ Samas, 45.

¹⁴ Samas, 46.

¹⁵ Samon EAÕK piiskopile Jürile (Välbe) 18.8.1956. EAA, f 5350, n 1, s 440, l 80.

¹⁶ Samas, 184; Samon EAÕK piiskopile Jürile (Välbe) 28.3.1958. Vastuseisule vaatamata jätkas pagulaskiriku endine vaimulik aastaid hiljem suhtlemist Moskva patriarhaadi Eesti piiskopiga. Nii näiteks saatis Aleksius veel 5. märtsil 1979 “ülempreester” Vambola Hiiesalule kirja, milles ta tänas teda tervituste ja heade soovide eest 50. sünnipäeva ja nimepäeva puhul. Kiri lõppes Aleksiusse korrektse sooviga: “Abistagu ja kinnitagu Teid Issand Teie hingekarjaslikus tegevuses Issanda Viinamäel.” See asjaolu tõendab hästi, et vaatamata ametlike kontaktide puudumisele eksiilkirikuga, oli Tallinna ja Eesti piiskop Aleksius väga hästi kursis V. Hiiesalu vaimuliku seisuse taastamisega 1977. a ja tema määramisega Austraalia Eesti õigeusu koguduse eesnikuks. EAA, f 5355, n 1, s 345, l 71.

¹⁷ Обращение Священного Синода Русской Православной Церкви ко всем её чадам, пребывающим в рассеянии и вне оград Матери-Церкви. – Журнал Московской Патриархии, 1957, 3, 5–8.

propagandalehti Kodumaa ja Rahva Häält, mida kuni 1960. aastani saadi välismaal ainult tellimise korras, hakati nüüd eesti pagulastele tasuta saatma.¹⁸

Stockholmi Eesti õigeusu kirikutegelase Josef Pilbergi ja piiskop Joanni kirjavahetus 1957. aastal

Huvitav on siinjuures peatuda Rootsis elava Eesti õigeusu kirikutegelase Josef Pilbergi¹⁹ kirjavahetusel Tallinna ja Eesti piiskopi Joanniga. Nimetatud väliseestlane lõi kontakte Eesti piiskopi Joanni (Aleksejevi) ametisoleku ajal (1955–1961). On säilinud J. Pilbergi kiri piiskop Joannile 9. aprillist 1957, milles ta kaebab EAÕK piiskopi Jüri peale, väljendab oma nõusolekut tema kirja tõlkimiseks vene keelde, et “saata see kõrgematesse instantsidesse”, ja pakub piiskop Joannile omapoolset abi “lisainformatsiooni” hankimisel ja edastamisel Eesti NSV-sse.²⁰ Samal kuul saatis Tallinna piiskop Joann voliniku teadmisel ja “tellimusel” J. Pilbergile viisaka vastuse, milles tänab teda kirja eest ja avaldab lootust temaga kirjavahe- tust jätkata. “Tänaksin Teid, kui Teie võtaksite vaevaks kirjutada meile ka edas- pidi,” palub piiskop Joann. “Meid huvitab kõik. Ei kahtle, et ka Teid huvitab kõik, mis toimub kodumaal.” Sellele järgneb kohalike olude poliitiliselt korrektne ülistus: “Tänu Jumalale elame meie – eestlased ja venelased – sõbruses. Meie Eesti piis- kopkond kuulub Moskva patriarhaati ja moodustab osa suurest ja vägevast Vene Õigeusu Kirikust, mille hoole all me tunneme end õnnelikena. /.../ Teie koduses Pärnu linnas mõlemad kogudused õitsevad. Mõlemad kirikud on üliheas korras. Teie Issandamuutmise kogudus kasvab iga aastaga. /.../ Kõigile, kes mäletavad mind ja kes on vaimselt ühenduses Ema-Kirikuga, saadan minu õnnistusi. /.../ Väga huvitav, millist tiitlit kannab Teie uus piiskop?”²¹ Piiskop Joannile saadetud J. Pilbergi kirjaga oli kursis nii VÕKN-i esimees Georgi Karpov kui ka Eesti NSV MN-i esimees A. Müürisepp.²² Võib eeldada, et ka julgeolek oli sellega hästi kursis. Sellest, kas J. Pilbergi ja piiskop Joanni kirjavahetus jätkus, arhiiviallikad enam ei teata, kuid võib siiski oletada, et säärast laadi kirjalikke kontakte välis- maaga võis esineda ka hiljem.

¹⁸ Turmtuli usule ja kirikule N. Eestis. – Eesti Päevaleht, 26. veebr 1960.

¹⁹ Josef Pilberg sündis 1890. a Pärnus. Pärnu Issandamuutmise koguduse köster. Kolis 1912. a Soome, kust kahe aasta pärast naasis kodumaale. A-il 1918–1920 oli Pärnu Issandamuutmise koguduse nõukogu liige. Emigreerus 1921. a Rootsi ja asus elama Stockholmi. Tegeles väike- ettevõtlusega. Oli Stockholmi vene õigeusu koguduse altariteenija. Alates 1945. a-st toetas EAÕK Stockholmi Nikolai koguduse rajamist ja selle hilisemat tegevust. ERA, f R-1961, n 1, s 73a, l 37–42.

²⁰ Pilberg Joannile 9.3.1957. ERA, f R-1961, n 1, s 73a, l 38–42. Vrd **Прексуп И.** Православие в Эстонии. Краткий исторический очерк. Tallinn, AS Trükis, 1998, 103–106.

²¹ Joann Kapitonovile 30.4.1957 (nr 314). ERA, f R-1961, n 1, s 73a, l 37.

²² Kapitonov Müürisepale 30.5.1957. ERA, f R-1961, n 1, s 73, l 15.

**SERGIUS SAMONI KONTAKTID KODUMAAGA AASTAIL 1956–1959
JA NENDE KAJASTUSED HÄÄLEKANDJAS JUMALA ABIGA
Üksikud teated Nõukogude Eestist saabunud kirjadest Sergius Samoni
1956.–1959. aasta kirjavahetuses piiskop Jüriga**

Esimesed teated kodumaalt saabunud kirjadest leiduvad isa Sergiuse 1956. aasta 30. septembri kirjas praost Jüri Välbele. Esimese kirja sai Los Angelese preester Austraalia kaudu endiselt köstrilt Gabriel Tomsonilt Pärnust. Kiri “vapustas” vaimulikku väga, sest see oli väga avameelne ja puudutas kõiki tema omakseid ja tuttavaid. Kirjutaja sõnul “elu Eestis oli väga raske”. Kodumaa kirjas kajastatakse ka preester D. Šamardini²³ surma 1956. aastal, mille kohta avaldas isa Sergius hiljem leinakuulutuse ajakirjas Jumala Abiga.²⁴ Järgmise aasta (1957) algul jõudsid isa Sergiuse esimesed kirjad okupeeritud Eesti sugulastelt. Kontaktid kodumaal elavate lähedastega näitasid, et nende käekäik oli läinud seni hästi.²⁵ Sugulaste heas elus kodumaal võib siiski kahelda, kuna riikliku julgeoleku 1957. aasta andmebaasile tuginedes oli just sel ajal osa kodumaal elavatest preestri lähedastest parajasti n-ö “läbitöötamisel” Nõukogude salaluure agentide poolt. Sugulaste kirjavahetust Los Angelese vaimulikuga loodeti hiljem ära kasutada tema vennapoja, Tallinnas elava Vladimir Samoni arreteerimiseks.²⁶

1957. aasta kirjavahetuses EAÕK piiskopi Jüriga viitab isa Sergius esimesele kontaktidele kodumaa vaimulikega. Nii näiteks kirjutab ta oma 1957. aasta 17. aprilli kirjas: “/.../ Eestist sajab mulle nüüd kirje külluses. Sain mõni päev tagasi kirja isa Nikolailt, kes kirjutab võõra nime ja aadressi all. Oletan aga, et see on isa Nikolai Bežanitski, praegune Pärnu Issandamuutmise koguduse preester. /.../ Kõigist kirjadest näib aga, et riiete puudus on suur. Saadan kohe, peale pühi, sinna mõne riietepaki.”²⁷ Ühes oma hilisemas kirjas (19.2.1958) märgib isa Sergius, et kirjavahetus kodumaa vaimulikega sai toimuda vaid anonüümseid teid pidi ja teiste isikute kaudu.²⁸ Ka Pärnu Issandamuutmise koguduse liikmed tervitasid

²³ Samon EAÕK piiskopile Jürile (Välbe) 12.10.1958. EAA, f 5355, n 1, s 440, l 223. Märkus: Dimiri Šamardin sündis 1.2.1906 Pihkvas. Pühitseti 1931. a diakoniks ja preestriks. Teenis a-il 1931–1933 Märjamaal, 1933–1940 Jaagupi-Uduveres. 1940. a ei olnud ametis. 1941. a oli taas kirikuteenistuses. Teenis a-il 1941–1943 taas Jaagupi-Uduveres ja 1944–1945 Pärnu Johannese koguduses. 1946. a ei olnud ametis. Suri 8.1.1956. – Rmt: **Kaljukosk, A.** Õigeuskogudustes teeninud vaimulikkude nimekiri. Tallinn, 1975. Käsikiri Eesti Ajalooarhiivis.

²⁴ Samon EAÕK piiskopile Jürile (Välbe) 30.9.1956. EAA, f 5350, n 1, s 440, l 93–94.

²⁵ Samon EAÕK piiskopile Jürile (Välbe) 1957. Nimetatud kirjas kirjutab S. Samon: “/.../ Suure üllatuse sain Eestist. Kiri tuli õelt Ksenialt, kes pojaga elab Tallinnas. /.../ Kirjutavad, et elavad hästi. /.../ Muide saan nüüd Eestist hulga kirje. Kirjutavad kõik koguduse tegelased ja tean sellest elust üht kui teist.” EAA, f 5350, n 1, s 440, l 142.

²⁶ Aruanded Riikliku Julgeoleku Komitee 2. ja 3. osakonna tööst 1957. aastal. Eesti Rahvusarhiiv, Ad Fontes 10. Tallinn, 2002, 180.

²⁷ Samas, 131.

²⁸ Samon EAÕK piiskopile Jürile (Välbe) 19.2.1958. Oma kirjas kirjutab isa Sergius: “...Pärnus näib ikka kiriklik tegevus elavat, seda loen siia saabuvatest kirjadest. Nii tean, et juunis on Pärnus suur leer, mida peab preester Bezanitsky. Tunnen teda hästi, sest olin ta külaline omal ajal, Läänemaal, Velisel. /.../ Sain temalt ka kirja, kuid ta kirjutab võõra nime ja aadressi all. Sellest

sageli isa Sergiust preester Nikolai Bežanitski poolt. Nii näiteks kirjutab S. Samon 26. jaanuaril 1959 kirjas piiskopile: “Tervitusi saan alaliselt Pärnu Issanda-muutmise koguduse preestrilt.”²⁹

Kirjavahetus kodumaaga leiab kõige rohkem käsitlemist Sergius Samoni 1958. aasta kirjades piiskopile. Vaimuliku sõnul sai ta sel aastal, võrreldes eelmiste aastatega, kõige rohkem kodumaalt kirju. Toome siin välja preester Samoni mõned kommentaarid kodumaa teadetele.

Nii näiteks tõdeb S. Samon 1958. aasta 18. jaanuari kirjas piiskop Jürile nagu piiskop Jürigi kodumaa piiskopkonna enam-vähem head olukorda: “Huviga lugesin Teie kirjast teateid kodumaa kiriklikust olukorrast ja pean ütleva, senini saabunud kirjadedest näib, et elu seal, ehkki piiratud, siiski oma rada läheb.” Samas kirjas ta mainib, et sai ühelt teiselt Välis-Eesti vaimulikult neli kodumaa fotot piiskop Joanni külaskäigust Saaremaale. Piltidel kujutatakse Ööriku ja Levala kirikulisi koos leerilaste ja Tallinna piiskopi Joann Aleksejeviga. Kodumaa piiskoppi iseloomustab isa Sergius heade sõnadega: “/.../ Joanni seal väga austatakse ja temaga ollakse üliväga rahul. Tunnen ka ise praegust piiskoppi ja minu mälestusis oli ta üks väga soliidne, tagasihoidlik ja kaugel fanatismusest. Ta oli kadunud metropoliidi suur pooldaja ja igatpidi vastuvõetav mees. On tõenäoline, et saades piiskopiks ta suutis leida poolehoidu rahva hulgas, seda enam, et ta valdas hästi eesti keelt. See on õnneks meie kodumaal!” Meeste puudumine kodumaa kirikupühade fotodel tekitab pagulasvaimulikus imestust: “/.../ Huvitav on asjaolu, et rahvast on 95% naised ja mehi polegi nagu olemas?” Vaimuliku sõnul on enamik kirju saabunud just Lääne-Eestist, täpsemalt Saaremaalt ja Pärnumaalt. Samas, 1958. aasta jaanuari kirjas kurdab isa Sergius postikulude suuruse üle: “Eelmine pakk, mille saatsime, läks maksma ligi 100 dollarit. Tollid on väga kõrged ja leeritarbed pole just odavad.”³⁰

Oma 1958. aasta 14. veebruari kirjas piiskopile tunnistab Sergius Samon, et kirjalikud kontaktid kodumaaga laienesid kahekümne viie perekonnani. See asjaolu sundis isa Sergiust hoiduma avalikult esinemast näiteks Ameerika Hääles, millega ta “kartis teha kurja” kodumaal elavatele sugulastele ja kõigile, kes olid temaga kirjavahetuses. Samas kirjas piiskopile selgub, et S. Samon võttis oma kirjavahetuses enda peale ka vahendaja rolli, pidades näiteks sidet piiskop Jüri (Välbe) lähedastega, kellega esikarjane ise ei riskinud kontakti astuda, kartes seeläbi tõmmata neile julgeoleku tähelepanu.³¹

oletan, et ta kardab kirjutada õigel nimel. Olen temale ka vastanud, kuid teiste isikute kaudu. Tean, et ta need kirjad on kättesaanud. Saatsin Pärnusse ühele leerilapsele (minu abikaasa risti-tütär) paki, millesse panin kõik leeririietuse ja leerilapse vanemaile uued riided. See pakk läks mulle maksma tervelt 120 dollarit. Oli päris valus selle summa kokkukraapimine minu viletsa palga arvel. Ometigi on süda rahul, sest tean, et see leerilaps on peast jalani kõige paremini riides – sellest pole kahtlust. Loodan saada sealt ka leeripilte avaldamiseks *Jumala Abiga* veer-gudel.” EAA, f 5350, n 1, s 440, l 180.

²⁹ Samon EAÕK piiskopile Jürile (Välbe) veebr-s 1959. EAA, f 5355, n 1, s 440, l 243.

³⁰ Samas, 172. Samon EAÕK piiskopile Jürile (Välbe) 15.1.1958.

³¹ Samas, 177. Samon EAÕK piiskopile Jürile (Välbe) 14.2.1958.

1958. aasta suvel kinnitas Sergius Samon taas piiskop Jürile oma positiivset suhtumist Eesti piiskopkonna heasse käekäiku. Oma 22. juuli kirjas kirjutab isa Sergius: “/.../ Näib minulegi, et Eestis meie Kirik tegutseb kaunis lahedalt. On siiagi tulnud kirjeldusi pidulikest jumalateenistustest, leeripühadest ja muust. Oleme isegi imestunud, et seal kõik nii libedasti läheb. Kirjadest näib ka, et luterlastel on seal kibedam, kuna väga suur % õpetajaid põgenes, kuna meil aga vähe äratuli. Kirjavahetusest selguneb ju, et meie isad kõik seal preestritena edasi on. Need, uued, mis juurde pühitsetud, on enamuses ka tuntud ja pole kõige halvemad – igatahes mitte hariduselt.”³²

Eriliseks tähelepanu objektiks oma kirjades piiskopile on isa Sergiusel Pärnu Issandamuutmise kogudus, mille kohta saab ta kõige rohkem infot. Nii näiteks kirjeldatakse esikarjasele üksikasjalikult selle koguduse 1958. aasta leeripüha, kirikumaja laiendamist ja preester N. Bežanitski head vaimulikku tööd. Ta töötab Pärnus “erilise hoole ja erakordse energiaga”.³³ 1959. aastal hakkas Pärnu Issandamuutmise koguduse liikmete kirjavahetus Los Angelese pagulasvaimulikuga taas soikuma. Preester Nikolai Bežanitski tütre Kiira Auliku väitel loobus tema isa sel ajavahemikul kirjavahetusest Sergius Samoniga. Oma soovi edastas Pärnu preester isa Sergiusele ühe koguduse liikme kaudu, kes oli kirjavahetuses kõnealuse pagulasvaimulikuga.³⁴ Peale kirjavahetuse preester Nikolai Bežanitskiga mainis Los Angelese vaimulik kirjalike kontaktide olemasolu äsja vangistusest kodumaale naasnud ülempreester Joann Ümarikuga. Ühes 1959. aasta kirjas piiskopile tunnistab isa Sergius, et hiljuti sai ta ülempreester Joann Ümarikult³⁵ kirja, mille materjale avaldas ta 24. juunil 1959 ajakirjas Jumala Abiga pealkirja all “Kiriklikust elust kodumaal”.³⁶ Kõnealuses artiklis refereerib Samon Ümariku kirja sisu: “Ühes Kodumaalt saabunud kirjast, mis kannab kuupäeva 25. veebr. 1959. kuu-

³² Samon EAÕK piiskopile Jürile (Välbe) 22.7.1958. EAA, f 5355, n 1, s 440, l 207.

³³ Samon EAÕK piiskopile Jürile (Välbe) 18.8.1958. Kõnealuses kirjas piiskopile kirjutab isa Sergius: “...sain kaks fotot Pärnu Issandamuutmise koguduse leerist 1958. aastal. Need panin mõlemad lehte, sest kindlasti pakuvad huvi paljudele. Kuulsin ka, et Pärnu Issandamuutmise kogudus ehitas kiriku juures olevale end. kojamehe majale II korra peale – preestri korteriks. /.../ Edasi kirjutab Lydia Peensaar (Teie Peensaare ema), et korjavad praegu raha ja ostavad preestri uue kirjutustoa mööbli jne. Kiidetakse väga preestrit, kes on võitnud koguduse armastuse ja töötab hoole ja erakordse energiaga. Olen saanud ka muid teateid ja näib, et Kirik elab ja teeb tööd, nagu polekski üldse punaste korda olemas.” ERA, f 5355, n 1, s 440, l 215.

³⁴ **Aulik, K.** Suuline teave 19.4.2005.

³⁵ Joann Ümarik sündis 13.3.1888 Karksi-Nuia koguduses. Lõpetas Tuhalaane kihelkonnakooli. Oli köster-kooliõpetaja Arukülas, hiljem köster Laiksaares, Tuhalaanes ja Riia Peeter-Pauli kirikus. Sooritas 1915. a vaimuliku kutseeksami. 1918. a pühitseti diakoniks ja 1921. a preestriks. A-il 1942–1945 oli Eesti Õigeusu Metropoolia Sinodi liige. 1945. a ei kahetsenud kirikulõhe pattu ja ei andnud patukahetsusaktile allkirja, mis sai talle saatuslikuks. Vahistati 25.4.1950 ja karistati 6.9.1950 NSVL SARKI erinõupidamise otsusega VNFSV KrK §-i 58–10, 121 järgi 10-aastase vabadusekaotusega. Karistus kandis töölaagris kuni vabastamiseni 26.8.1956. A-il 1956–1962 oli Tartu Aleksandri koguduse eesnik. Oli asetäitja Elvas (1961–1962) ja Nõos (1954–1952), 1962. a oli Tallinna Aleksandri koguduse vanempreester. Suri 1.6.1984. Maeti Tallinna Siselinna kalmistule. – Rmt: Õigeusu kiriklik kalender, 1989, 37–38.

³⁶ Samon EAÕK piiskopile Jürile (Välbe) 25.4.1959. EAA, f 5355, n 1, s 440, l 260.

leme järgmist: Tartus, omas majas, elab ülempreester Joann Envere³⁷, kes on Elva koguduse hingekarjaseks. J. Envere pühitses 25. detsembril 1958. a. oma 60. a. preestriameti juubelit ning 6. märtsil 1959. a. 85. a. sünnipäeva. /.../ Rakvere lähedal elab ülempreester A. Leets³⁸, kes on pensionil. Ta on kõige vanem Riia Vaimuliku Seminari kasvandik, kes veel elus. /.../ Ülempreester Chr. Vink³⁹, tuntud laulumees ja ap. õigeusu muusika- ja laulu looja, on endiselt Tallinna-Nõmme koguduse hingekarjaseks. Ta sai hoolsa, ennastsalgava kiriklikku töö eest möödunud sügisel mitra kandmise õiguse jumalateenistusel. Läänud detsembris pühitses ta 80. a. sünnipäeva. /.../ Eesti vaimulikest on ülempreester S. Kints [tegelikult Hints – A. S.] hingekarjaseks Venemaal, Vologda oblastis; ülempreester J. Tamm – Ilmeni ääres, Golinos ja preester Klaas – Krimmis.”⁴⁰

Sergius Samoni kirjavahetuse ja teiste pagulasvaimulike kodumaa-teabe kajastused EAÕK häälekandjas Jumala Abiga 1954–1959

Sergius Samoni poolt toimetatav häälekandja Jumala Abiga hakkas ilmuma 1950. aastal EAÕK Los Angelese koguduse mälestuslehekesena. EAÕK ametlikuks häälekandjaks sai ajakiri alates 1957. aastast. Jumala Abiga püüdis jätkata kodumaal ilmunud ennesõjaaegsete kiriklike ajakirjade (näiteks Usk ja Elu, Elu Tõde) traditsioone. Päevakohaste jutluste kõrval leidis selles ajakirjas ka kirikuajaloolisi ja usuõpetuslikke artikleid. Häälekandja võttis samuti ülevaatlikult kokku teated pagulaskogudustest ja ikestatud kodumaast.

Näiteks sai Välis-Eesti õigeusuline lugeja 1955. aastal eelmainitud ajakirja kaudu teada Tallinna piiskopkonna kirikuvara sundvõõrandamisest, mis viidi Eesti NSV-s lõpule juba aastatel 1950–1951. S. Samon kirjutas 1955. aasta viimases numbris: “Kirikud on kõik natsionaliseeritud. /.../ Osa ap. õigeusu kirikuid, kus on kogudused väiksed, on suletud. /.../ Ülempreester J. Ümarik, kes oli veel 1950. a. Pärnu Issandamuutmise preestriks ja Pärnu Ringkonna praostiks viibis hiljuti ühe aasta vanglas. Nüüd ta on Tartu Jüri koguduse preestriks. Tallinna Toompea Andrease (keldrikorra) kiriku ülempreester A. Angerjas vangistati mõni aeg tagasi. Selle tagajärjel jäi tema abikaasa närvihaigeks.”⁴¹

³⁷ Joann Envere (endine Entson) sündis 28.2.1874 Pootsi-Kõpu koguduses. Lõpetas Riia vaimuliku seminari (RVS). 1898. a. pühitseti diakoniks ja preestriks. A-il 1951–1961 oli Elva koguduse eesnik, 1951–1953 asetäitja Varnja koguduses, 1959–1962 Tartu Jumalasünnitaja Uinumise peakiriku ja 1962–1969 Nõo koguduste hooldaja. Suri 11.10.1969, maeti Tartu Ropka kalmistule.

³⁸ Aleksander Leets sündis 1870. a Seli-Tõstamaa koguduses. Lõpetas 1891. a RVS-i. 1895. a pühitseti diakoniks ja preestriks. A-il 1940–1953 oli Rakvere koguduse eesnik. 1953. a erus. Suri 21.9.1961 Rakveres.

³⁹ Christofor Vink sündis 1878. a Laatre koguduses. Lõpetas RVS-i. 1908. a pühitseti diakoniks, seejärel preestriks. Teenis a-il 1942–1960 Tallinn-Nõmmel. A-il 1942–1945 oli Eesti Õigeusu Metroopoolia esimees. 1945. a esitas EAÕK nimel kahetsuse kirikulõhe pärast Moskva patriarhaadiga. 1960. a erus. Suri 4.4.1972. Maeti Tallinna siselinna kalmistule.

⁴⁰ Jumala Abiga. Eesti apostlik-õigeusu kiriku häälekandja, 1959, 3 (43), 33.

⁴¹ Samas, 1955, 4 (25), 31.

Järgmisel aastal (1956) jõudis seitsmeaastase hilinemisega Välis-Eesti ajakirja veergudele kirjutis EAÕK Tartu ja Petseri piiskopi Peetri surmast. Ajakirjas Jumala Abiga ilmunud nekroloogis märgitakse, et info piiskop Peetri arreteerimisest jõuab apostlik-õigeusuliste väliseestlasteni hoopis Kanadas ilmuvast eesti ajalehes Meie Elu (nr 25, 20. juunil 1956) oleva Robert Raidi kirjutise “Saksa sõjaväe vangid jutustavad Eestist” kaudu.⁴² Teavet saadi hiljem ka teiste Eesti õigeusu vaimulike surmast. Nii näiteks ilmus 24. juunil 1958 Välis-Eesti õigeusu ajakirjas nekroloog ülempreester Konstantin Antsoni surma kohta. Ta suri Arusaares toimunud ülestõusmispüha öisel teenistusel sama aasta 6. aprillil.⁴³ Sarnaselt eelmiste surmateadetega loetletakse 1959. aasta 24. juuni ajakirjas Jumala Abiga ka teisi kodumaal surnud õigeusu vaimulikke: ülempreestrid D. Oberpahl, G. Päril, T. Dubkovski, preestrid A. Uudelepp, A. Vapper, A. Poola, L. Maidre, J. Katus ja D. Šamardin.⁴⁴

Peale surmateadete anti nimetatud Välis-Eesti ajakirjas edasi (tõsi küll, teinekord aegunud ja isegi ekslikku laadi) infot vaimulike ümberpaigutamisest teistesse kogudustesse. Näitena võib tuua 24. juunil 1956 ilmunud teate: 22. veebruaril 1956 saadud preester Felix Kadariku kirjust said väliseestlased teada, et kõnealune vaimulik sai Saaremaa ja Hiiumaa praostiks, Eugen Tamm Muhu-Hellamaa koguduse preestriks ja Andrei Klaas Kuressaare ehk uue nimega Kingissepa koguduse preestriks.⁴⁵ Siinjuures tuleb märkida, et Felix Kadarik omalt poolt eitas taolise kirja autorlust ja viitas nimetatud kirjas esinevatele ebatäpsustele. Nii näiteks määrati preester Eugen Tamm Muhu-Hellamaa kogudusse palju varem (1. oktoobril 1947) ja sel ajal võis toimuda ehk tema hooldajapreestriks määramine hoopis Muhu-Rinsi kogudusse, mille hooldajaks sai ta 21. märtsil 1952. Preester Andrei Klaas teenis Kuressaares vaid ühe aasta (1952) ja ajakirja ilmumise ajaks kolis ta hoopis mandrile Varnja kogudusse. Felix Kadariku praostiks määramine toimus aga juba 1953. aastal.⁴⁶ Nimetatud kirja sisu ekslikkus võis tuleneda sellest, et ta oli kirjutatud hoopis mõne Saaremaa koguduse lihtliikme poolt.

Eesti piiskopkonna põhiprobleemiks oli Välis-Eesti õigeusu häälekandja sõnul vaimulike puudus. Nii näiteks kirjutab 1958. aasta 6. aprilli ajakiri Jumala Abiga: “...ühes teises kodumaalt saabunud kirjas kurdetakse, et kodumaal on puudus õigeusu vaimulikest. Piiskopi poolt on määratud Saaremaalt Mustjala ja Piila koguduste preester Eduard Kirs Pärnumaale – Uduvere koguduse hingekarjaseks. Piila ja Mustjala kogudused jäid nüüd vaimulikuta. Sääraseid ametimehi – preestrid – on Eestis vähe järele jäänud. /.../ Veel kirjutatakse, et kodumaal on puudu jumalateenistuslikust kirjandusest ja viirukist.” Samas ajakirjanumbris kirjeldatakse kodumaa kiriku teravat vajadust jumalateenistusliku kirjanduse

⁴² Jumala Abiga. Kalifornia eesti apostlike õigeusuliste häälekandja, 1956, 3–4 (28–29), 43.

⁴³ Jumala Abiga. Eesti apostlik-õigeusu kiriku häälekandja, 1958, 3 (38), 35.

⁴⁴ Samas, 1959, 3 (43), 33.

⁴⁵ Jumala Abiga. Kalifornia eesti apostlike õigeusuliste häälekandja, 1956, 3–4 (28–29), 43.

⁴⁶ Kadarik Sõtšovile 31.3.2005. A. Sõtšovi isiklikus arhiivis.

järele: “Vanad (lauluraamatud) on otsa lõppemas ja uusi pole juurde trükitud. Küsitakse kas teil paguluses on lauluraamatuid trükitud ja jaataval korral palutakse lauluraamatuid kodumaale saata. *Jumala Abiga* toimetuse andmeil on laulu- ja palveraamatute saatmine kodumaale keelatud ja teadaolevail andmeil, kui neid on katsetatudki saata, saadetakse jälle tagasi või lähevad lihtsalt kaduma.”⁴⁷ Viimane asjaolu näitab, et mitmed Eesti pagulaskiriku esindajad püüdsid abistada okupeeritud Eesti õigeusu vaimulikke, saates lauluraamatuid ja usulist kirjandust, mis aga ei jõudnud adreassaadini või saabusid tagasi.

1959. aasta detsembri ajakirjas leidis lähemat kajastamist ka 1949. aasta märtsiküüditamise mõju Eesti piiskopkonnas, mille käigus mitmed kodumaa vaimulikud vahistati ja saadeti asumisele, kellest osa naasis hiljem kodumaale. Arusaamatu oli ajakirja toimetajale ka asjaolu, et karistust kandnud vaimulikud ei saanud vahel oma kodukohta naasta. Nii näiteks kirjutab preester Martin Juhkam 1959. aasta ajakirjas *Jumala Abiga*: “Täiendavate teadete saabudes selgus aga, et suurküüditamiste perioodil puudutas arreteerimise laine ka preestrid, keda mitmesuguste süüdistuste leiutamisel kommunistlike võimude poolt mõisteti N. Eestist väljasaatmisele. Karistusaja möödumisel tuli osa preestrest N. Eestisse tagasi, kuid tagasipöördumise õigusteta endistesse kodukohtadesse. Sellest olenevalt asuti kohaliku miilitsa nõusolekul uutesse paikkondadesse, kus kogudustel puudusid vaimulikud. Mitmed küüditatuist aga ei pöördunud N. Eestisse tagasi, vaid jäid N. Liitu sealseisse vene kogudustesse tööle. See oli võimalik ainult neil, kes valdasid vene keelt, kuna teised pidid hankima muid töövõimalusi äraelatamiseks. Teated N. Liitu jäänutest kõnelevad, et kartes uusi vangistusi ja tagakiusamist on nad otsustanud jääda sinna. On ka juhtumeid, kus tagasipöördumine N. Eestisse keelati.”⁴⁸

Tolle aja pagulasvaimulikel oli ka hea ülevaade Eesti piiskopkonna koguduste ja vaimulikkonna statistikast. Nii näiteks annab oma kirjutises “Eesti Apostliku Ortodoksse Kiriku kannatustee 1940–1959”, mis ilmus 24. detsembril 1959 ajakirjas *Jumala Abiga*, preester Martin Juhkam edasi piiskop Jüri info: “/.../ Pagulusse saabunud andmete põhjal 1957. a. kevadel oli N. Eestis 81 eesti, 12 sega ja 23 vene ortodoksset kogudust.” Võrreldes antud koguduste arvu 1940. a andmetega selgub, et iseseisvusaegne arv on kahanenud 42 koguduse võrra.⁴⁹

KOKKUVÕTE

Seni uurimata jäänud Eesti õigeusu pagulaskiriku ja okupeeritud Eestis tegutseva Moskva patriarhaadi piiskopkonna suhted aastatel 1954–1959 jäävad huvitavasse ajavahemikku, mil raudse eesriide taga elavatel eestlastel avanes het-

⁴⁷ *Jumala Abiga*. Eesti apostlik-õigeusu kiriku häälekandja, 1958, 1/2 (36/37), 33.

⁴⁸ *Samas*, 1959, 5 (45), 24.

⁴⁹ *Samas*.

keks võimalus aktiivsemalt suhelda paguluses viibivate eestlastega. Eesti õigeusu pagulaskiriku ja ikestatud Eesti õigeusu piiskopkonna eraviisilised suhted olid selles mõttes eredaks näiteks, et taolised kontaktid paguluse ja kodumaa vahel, vaatamata nende piiratud iseloomule, olid tõesti olemas.

Uuritava ajavahemiku kirjalikud kontaktid võib jagada kahte etappi. Esimesel perioodil – 1954–1956 – olid kontaktid nimetatud kirikute vahel minimaalsed ja puudutasid peamiselt usulise kirjanduse saatmise ning preester Vambola Hiiesalu repatrieerimise küsimusi. Esimesed üksikud teated kodumaalt hakkasid välismaailma saabuma 1950. aastate keskel. Kuni J. Stalini surmani 1953. aastal olid eelnimetatud kontaktid peaaegu olematud ja esimesed võimalused suhete loomiseks tekkisid alles 1950. aastate teisel poolel. Üksikud kirjad, mis sel ajal välismaale jõudsid, ei andnud samuti püsikontaktide loomiseks kodumaaga suuremat võimalust. Torkab silma selle ajavahemiku Nõukogude riigivõimuorganite suurem kontroll kirjavahetuse üle välismaaga.

Teist perioodi EAÕK pagulasvaimulikkonna suhetes Eesti piiskopkonnaga võib piiritleda aastatega 1957–1959. Alates 1957. aastast omandas omavaheline suhtlemine mõlema kiriku liikmeskonna vahel enam-vähem püsivad jooned ja hakkas taas soikuma 1959. aastal. Sel nn sula algusajal muutusid posti saatmise võimalused välismaale avatumaks ja kodumaal elavatel õigeusklikel avanes võimalus astuda kirjavahetusse Eesti õigeusu pagulasvaimulikega. Seda fakti tõendab hästi EAÕK Los Angelese koguduse preestri Sergius Samoni elavnenud kirjavahetus ikestatud kodumaaga. Isa Sergiusel õnnestus luua kirjalikke sidemeid ligi kahekümne viie peamiselt Pärnu- ja Saaremaa õigeusulise perekonnaga. Sellesse perioodi kuulusid ka esimesed kirjalikud kontaktid kodumaal elavate vaimulikega (näiteks Pärnu preestri Nikolai Bežanitski ja Tartu ülempreestri Joann Ümarikuga). Pagulusse saabunud teavet Eesti õigeusu koguduste ja koguduse vaimulike kohta peegeldab isa Sergius järjekindlalt EAÕK ametlikus häälekandjas Jumala Abiga. Nimetatud suhted ei saanud olla ametlikku, vaid olid eraviisilist laadi. Nagu selgub kirjavahetusest, tundsid huvi mõlemad pooled. Kodumaal elavate õigeusuliste sooviks oli kasutada kontakte Välis-Eesti õigeusu kirikuga peamiselt kas materiaalse abi (riided, kirjandus jms) saamise või paguluses elavate sugulastega suhtlemise eesmärgil. Paguluses elavad õigeusulised tundsid aga eeskätt muret okupeeritud kodumaa kaasusuliste eluolu ja õigusliku seisundi üle. Vältimaks komplikatsioone julgeolekuorganitega, kirjutasid Eesti piiskopkonna vaimulikud, nagu näiteks Nikolai Bežanitski, Sergius Samonile võõra nime ja aadressi all. Sel ajavahemikul oli Eesti pagulaskirik enam-vähem hästi kursis raudse eesriide taga tegutseva Eesti piiskopkonna eluga.

TÄNUAVALDUS

Uurimus on valminud Eesti Teadusfondi toetusel (grant nr 6624).

**THE CORRESPONDENCE OF THE CLERGY OF THE ESTONIAN
APOSTOLIC ORTHODOX CHURCH IN EXILE WITH HOMELAND
AND ITS EXPRESSION IN THE EAOC NEWSPAPER
JUMALA ABIGA (GOD HELP) IN THE 1950S**

Andrei SYCHOV

The first objective of this article is to prove, based on the correspondence, that the Estonian Orthodox Church in exile had contacts with the occupied homeland, especially with the clergy and members of the subjugated Orthodox Church. The second objective of this research is to observe the expression of these contacts in the EAOC newspaper *Jumala abiga* (God Help). The 1950s mark the beginning of the relationship in the history of both churches and express their mutual attitude. The main questions of the research are the following: When did the first written contacts take place with the clergy in the occupied homeland? What kind of contacts were they? How can the mutual attitude of churches be described, based on the correspondence under research? The main research findings showed that the written contacts of the period under research can be divided into two stages. The first period, 1954–1956, witnessed only a few contacts. The first single news from Estonia reached the outside world in the middle of the 1950s. These single letters did not help establish permanent contacts with homeland. It is clear that at that time the Soviet authorities checked strictly all correspondence with the outside world. The second stage concerning the relationship between the clergy of the Estonian Orthodox Church in exile and Estonian Eparchy can be limited to 1957–1959. The mutual relationship between the members of both churches of that time can be described as lasting since 1957, and a standstill came in 1959. At the beginning of this so-called “thaw” period there were fewer difficulties in sending letters abroad from the Soviet Union, and the Estonian Orthodox could start correspondence with the clergy of the Orthodox Church in exile. This fact is proved by the more active correspondence between the subjugated homeland and Sergius Samon, who was the parish priest of the EAOC in Los Angeles. Father Sergius reflected persistently the information that reached abroad *Jumala abiga*, the official newspaper of the EAOC. This relationship could not have been official but personal. The correspondence reveals the interest of both sides. The Orthodox people in homeland were interested in material help (clothes, books, etc.) or in keeping in touch with relatives who were in exile. The exile Orthodox people were more concerned about everyday life and legal status of the faithful in the occupied homeland.